

NAHİD SIRRI ÖRİK VE KOZMOPOLİTLER

Ömer Ayhan

- Nahid Sırrı Örik, hayatı boyunca talihsiz bir yazardı. Bugün bu makûs talihten kurtulmuş gözükmekle birlikte, yine de edebiyatımızda hak ettiği yere geldiği söylenemez. Kitapları, uzun bir unutuluş sonrasında yirmi küsur yıldır düzenli basılıyor; tefrika romanları, gün yüzüne çıkarıldı; hakkında dergilerde dosya yapılıp kitap da yazıldı ama heyhat! Sinemada şansının daha yaver gittiği söylenebilir. Çok okuru olmayan ve dil tutumundan temalarına kanonun alabildiğine uzağında kalan yazarın *Sultan Hamid Düşerken* adıyla basılan romanı, *Abdülhamit Düşerken* adıyla 2002'de Ziya Öztan tarafından filme çekildi. Zeki Demirkubuz da Örik'in *Kıskanmak* romanını 2009'da sinemaya uyarlayıp yönetti. Son olarak 2012'de *Eve Düşen Yıldırım* diziyeye dönüştürülüp iki sezon boyunca Show TV'de gösterildi. Bununla birlikte kitaplarının satışında bir 'patlama' yaşandığı söylenemez. Bunun nedenleri arasında, kullandığı dilin eskiliği öteden beri söyle-negelmiştir. Her ne kadar eski sözcükleri tercih etse de çok az terkip kullanışıyla öyle ağır bir dilinin olduğu söylenemez. Bence Örik'in geçmişte az okunmasında kanona uzaklığı birinci nedendir. Aynı vesileyle Ahmet Hamdi Tanpınar'a da haksızlık edilmedi mi? Nahid Sırrı Örik'in daima karakterlerin olumsuz özelliklerini öne çıkararak yazması, bir ölçüde şaşkınlık yaratmıştır. Dolayısıyla onun roman ve öykülerinde özdeşleşilecek bir karakter de pek bulamazsınız, kendini ancak kahramanın yerine koydukça romana bağlanan okur için bu soğuk bir duştur. O yüzden adı kötücül yazara çıkmıştır. Oysa insan zihninin netameli işleyişine çok yakından bakıyor Örik. Bakabiliyor demeli belki. Halid Ziya Uşaklıgil'e getireceğim sözü. *Sanata Dair*'in bir cildinde, o dönemde (1930'lar) 'herkes için hiç kimse' olan Örik'ten epeyce söz eder. Uşaklıgil yazısında, Örik'in "Kanlıca'nın Bir Yalısında" adlı uzun öyküsünü hayranlıkla selamlamıştır. *Kozmopolitler*; Örik'in tefrika hâlinde kalmış, dahası varlığı bile uzun süre

unutulmuş bir romanı. Yazarın tüm eserlerini yayımlayan Oğlak Yayıncılık, kitapta eserin tefrika olduğunu not düşmüş ancak hangi tarihte ve gazetede tefrika edildiği belirtilmemiş. Nahid Sırrı Örik'in bilinmeyen eserlerini âdeta bir hafiye gibi iz sürerek ortaya çıkaran araştırmacı-yazar Serdar Soydan'ın internet ortamında Nahid Sırrı Örik için açtığı sayfada yazara dair eşsiz bilgiler var. O sayede *Kozmopolitler*'in 1 Kasım-10 Aralık 1940 tarihleri arasında *Vakit* gazetesinde tefrika edildiğini öğrenebildim.

Kozmopolitler, okuru ilk anda yanıltabilecek bir cümleyle açılır:

“Misafir geldiğini haber veren harem ağası, el pençe divan durmuş, emir bekliyordu.”

İmparatorluk döneminde geçen bir roman desem herhâlde şaşırırsınız. Oysa *Kozmopolitler*, yaklaşık olarak 1920'lerin sonlarında geçiyor. Harem ağaları özgürlüklerine kavuştuklarında kısa sürede dört bir yana dağıldılar. Hazin bir özgürlüktü bu. II. Abdülhamit'in harem ağası ve yoldaşı Nadir Ağa'nın önderliğinde bir dernek kurdukları, kiminin Mısır'a göç ettiği, yoksul olanlarına bir evde bakıldığı biliniyor. Romanda çok az yer verilen harem ağası Tayfur Ağa 'Prens' Cevat'ın emrindedir. *Kozmopolit*, çeşitli uluslardan insanların bir arada yaşadıkları bölgeyi tanımlamak için kullanılırken mekâna dağılan insanlar da kozmopolit diye tanımlanmıştır. Ancak bir anlamı daha vardır: Ulusal özelliklerini, biraz daha açayım, millî duygularını yitirmiş kimse. Romanın geçtiği dönemde İstanbul hâlen kozmopolit bir ortama ev sahipliği yapmayı sürdürüyordu. Romanda sözcük, ilk anlamıyla kullanılmıştır ancak Örik'i daha önce okuyanların kolayca tahmin edebileceği gibi, kozmopolitlerin birbirleriyle ve toplumun geri kalanıyla arasındaki ilişki biçiminde var olan çürümüşlük öne çıkarılır. Nahid Sırrı Örik'in değişmez bir özelliği bu. O, sık kullandığımız bir ifadeye başvurarak söyleyeceğim, daima bardağın boş tarafını anlatmayı tercih etmiştir. Bu boşluğun içinde ihanet, berikinin kuyusunu kazma, istihza, parayla büyülenme gibi her seferinde kötücüllüğü öne çıkaran davranış biçimleri kaynaşır. Denilebilir ki Örik'in istisnasız her eserinde, kaosa sürüklenmiş bir dünya ahvalini teneffüs etmek zorunda kalırız. *Kozmopolitler*, karakterlerin arasındaki ilişki biçimi hesaba katıldığında çok iyi seçilmiş bir isim diyebilirim. Kitabın açılış cümlesinde harem ağasının karşısında el pençe divan durduğu Cevat'ın prensliği bir yakıştırmadır. Annesi Prenses Müzeyyen Hanım; Mısır asıllı olup, yanında çalıştığı bir paşayı soyup soğana çevirerek zenginleşen bir uçkağaçtı-

NAHİD
SIRRI
ÖRİK
KOZMOPOLİTLER

nın eşidir. Adam ölünce kendisini prenses ilan eden Müzeyyen Hanım, bu kara paranın sefasını sürmeye başlamış; uzun yıllar sonra, yoksul bir genç kızken ayrıldığı İstanbul'a geri dönmüştür. Romanda yerli ve yabancıların evlilikleri dikkat çekici boyuttur. Örneğin kitabın öne çıkan karakterlerinden Şişli'de bir konakta yaşayan Enise Hanım, kızı ve annesiyle birlikte yaşamaktadır. Enise Hanım'ın annesi bir Fransızdır. Enise Hanım'la Prenses Müzeyyen'in tanıştığı davetin ev sahibesinin adı Madam Şahap Hayri'dir ve Avusturya asıllıdır. Eserlerini yazarken gözlerinin felfecri baktığını hayal ettiğim Nahid Sırrı Örik, acaba Osmanlı hanedanının gayriresmî soyağacına bir göndermede mi bulunuyor diye düşünmekten kendimi alamadım. Örik'i yalnızlaştıran nedenlerden biri de tam burada: Dil tercihi, Osmanlıca sözcüklere düşkünlüğünü gösterir. Denilebilir ki Dil Devrimi'yle hiç ilgilenmemiştir, tıpkı Tanpınar ve Hisar gibi. Bununla birlikte imparatorluk güzellemesi yaptığına tanık olmayız. Hem imparatorluğun hem de genç Cumhuriyet'in aksaklıklarına odaklanmış, her iki dönemi de eleştirerek edebiyat çevresinde yalnız kalmıştır. *Kozmopolitler*, olay akışının daracık bir alanda cereyan ettiği bir roman. Müzeyyen Hanım ve oğlu Cevat Teşvikiye'deki, günümüze kadar gelebilmiş karakolun karşısında otururlar. (Örik de çocukluğunu karakolun karşısındaki Işık Lisesinin olduğu kısımda bir konakta geçirmiştir.) Enise Hanım ve ailesi ise Kopenhag'dan yeni dönmüştür ve Şişli'de bir konağa yerleşmişlerdir. Romanın kısa bir bölümü daha uzakta, Boğaziçi'ndeki Büyükdere'de geçer. Onun dışında Yıldız, Akaretler ve Beşiktaş'la roman tamamlanır. Kozmopolitlerin merkezi Beyoğlu'nun adı alışverişte geçer, bir de Löbon Pastanesi'nde bir sahne anlatılır. Birbirine dikkat çekici ölçüde yakın yerlerin bir bölümü İstanbul'un eski mahalleleridir, bir bölümüyse bugünden bakıldığında eski gibi gözüke de romanın geçtiği dönemde görece yeni sayılabilir. Bu eski ve yeni mahalleleri birleştiren unsur "modernite"dir ve kozmopolitler için doğal birer ikamet alanıdır bu mahalleler. Mahalleler dolayımında İstanbul konusuna yazının sonunda tekrar değineceğim. Enise Hanım'ın Kopenhag'daki konsoloslukta sefirlik yapan ancak Kurtuluş Savaşı'na muhalefeti dolayısıyla görevden alınan kocası Ali Muhsin Bey, bir dansçıya tutulmuş ve Kopenhag'da kalmıştır. Müzeyyen Hanım ile eşinden boşanmadan yurda dönen Enise Hanım bir partide tanışır ve Müzeyyen Hanım'ın gösterdiği alaka sonucu kısa sürede dost olurlar. Böylece Prens Cevat ile Enise Hanım ve kızı Suzan'ın yolları kesişir. Örik'in kurgusu ilginç ve açıkçası biraz beklenmedik. Cevat (25) kendisinden yaşça büyük (39) Enise Hanım'dan hoşlanıyor, kızı Suzan ise bekleneceği gibi yaşça da kendisine uygun olan Cevat'tan. Ancak romanda klasik bir aşk üçgeni kurulmamış. Zira Örik, entrika için kendine çok daha 'derin' bir kuyu bulmuş. Asıl adını saklı tutan Müzeyyen Hanım, bir zamanlar Enise Hanım'ın sefir kocası Ali Muhsin Bey'in sevgilisi olmuştur. Enise Hanım'ın kim olduğunu öğrenince kumpası kuruyor ve onunla kısa sürede arkadaşlık tesis ederek Enise Hanım'ın kızı Suzan'ı, oğlu Cevat'a istiyor. Bu noktada romanın düğüm noktası okurdan esirgenmez. Cevat, Müzeyyen Hanım ile Ali Muhsin Bey'in birlikteliği sonucunda dünyaya gelmiştir. Dolayısıyla baba bir, anne ayrı kardeş olan Cevat ile Suzan'ın evlenmesi

olanaksızdır. Ali Muhsin Bey'den intikam almak isteyen Müzeyyen Hanım, bu uğurda oğlunu ve bu işte hiç günahı olmayan genç kızı kullanmaktan çekinmez. Romanda Örik'in bize işaret ettiği iki göstergeye bakalım: Biri, sevginin aşkın bağlılığın yerini alan para. İlişkilerin mahiyetini salt para belirliyor. Genç Suzan'dan değil de hâlâ güzelliğini koruyan annesinden hoşlanan Cevat, bir günlüğüne de olsa Enise Hanım'la şehvetli birkaç saat geçirir. Ancak para, Enise Hanım için daha önemlidir; Cevat'la ilişkisi, kızını zengin aileye vermesini engellemez. Bir diğer gösterge de kadınların tahakkümü. Prenses Müzeyyen'in eşi ölmüş, kendisi ve oğlundan müteşekkil çekirdek ailede onun hükmü geçiyor. Cevat, babasızlıktan anaerkil bir ortamda büyümüş. Suzan'la evlenmek istemediğini annesine söylese de Müzeyyen Hanım'ın sana beş parasız bırakırım tehdidi altında durumu çaresiz kabul ediyor. Diğer ailede de durum farklı değil. Bir vakitler ailenin reisi konumundaki devrik sefir Ali Muhsin Bey, çapkınlıktan dolayı henüz boşanmasalar da azledilince üç kadın baş başa kalıyorlar. Ancak ailenin reisi Enise Hanım değil; Fransız annesi, Madam Blanş. Tüm kararları kadınların verdiği bir ortamda, çatışmalarda daima galebe çalan taraf onlar. Gelgelelim anaerkil tahakkümün de en az ataerkil iktidar kadar "acımasız" olduğuna tanık oluyoruz. Bambaşka bir disiplinden örnek vereyim: Yetişkinler için yazılan çizgi romanlar arasında Brian K. Vaughan'ın kaleme aldığı *Y: Son Erkek*, benzer temasıyla öne çıkmış bir eser. Kitapta, dünyanın yönetiminde beklenmedik koşullar gereği bir kadın hegemonyası mevcuttur ancak hegemonyanın el değiştirmesi şiddeti bertaraf etmez. Bunun bir örneğini *Kozmopolit*'lerde de görüyoruz ancak romanda fiziksel değil, psikolojik şiddete tanık oluyoruz.

Görüldüğü gibi romanın entrikası okurdan esirgenmiyor. Örik; polisiye bir muamma olarak entrikayı değil, entrika etrafında şekillenen insan ilişkilerini romanın merkezine yerleştiriyor. Enise Hanım'ın ailesinin baba tarafından akrabası Şayan Hanım, Büyükdere'de oturuyor. Örik; tıpkı harikulade uzun öyküsü "Kanlıca'nın Bir Yalısında"da yaptığı gibi, -bana çok acımasız gelen bir ifadeyle- 'konak artıkları' denilen düşmüş insanlardan biri olarak tasvir etmiş Şayan Hanım'ı. Her tarafı dökülen yalıyla romanın çevresinde döndüğü iki ailenin ihtişamlı konakları arasında zenginlik-yoksulluk ayrımı vurgulanıyor ancak Şayan Hanım da zengin ve asilzade taklidi yapmakta diğerlerinden farklı davranmıyor. Prensliği uydurma Cevat'a eski harem ağası Tayfur Ağa hizmet ederken yoksullaşmış Şayan Hanım'ın hizmetinde de elden ayaktan düşmüş 'eski halayıklar'ı görürüz. Romanda kadınlar birbirlerinin altını oymaya çalışırken az sayıdaki ana erkek karakter de pek farklı değil. Cevat; hiç tanımadığı babasına kıyasla daha yumuşak olsa da sefahat uğruna hiçbir iş yapmadan annesinden aldığı yüklü paraya binaen, entrikalara boyun eğmekten fazlasını yapamaz. Babası Ali Muhsin Bey ise en az romandaki kadın karakterler gibi kafasında kırk tilki dolaşan güvenilmez bir adamdır. Öyküde Suzan, diğer karakterlere göre daha masum görünür. Bunda, henüz genç bir kız olmasının etkisi vardır; o da romanın sonunda etrafında olup bitenler karşısında

uyanacak, içinde iyiyile kötünün çatıştığı duygularla ayrılacaktır romanın son sahnesinden.

Kozmopolitler kısa bir roman, baştan sona İstanbul'un birkaç semtinde geçmekle birlikte bir "İstanbul" romanı olduğu söylenemez. Haddizatında İstanbul, ev sahipliği yaptığı bunca romanın sadece bir bölümünde bir roman karakterine dönüştürülebilmiştir. Bununla birlikte *Kozmopolitler*, kısalığına rağmen İstanbul'a dair önemli ve dikkatli pasajlar içeriyor. Bunu Nahid Sırrı Örik'in tarih tutkusuna bağlayabileceğimizi düşünüyorum. Örik roman, öykü ve oyunlarına karşılık; sayfa sayısı olarak daha fazlasını tarihle ilgili anlatılara ayırmıştır. Şehir monografileri de yazmıştır. *Kozmopolitler*'de Enise Hanım aracılığıyla muhtemelen Topağacı civarından (sırtlarından) Ihlamur'a, oradan da Yıldız'a doğru günümüzde her tarafı bina dolu olan bölgenin bakımsızlığından dem vurur. Enise Hanım, kafasını toparlayabilmek için çocukluğunun geçtiği Yıldız Sarayı civarına yol alırken akli aile meselelerindedir. Burada yazarın zihni devreye girer ve Nişantaşı ile Şişli'nin süslü dekorunu bir tarafa bırakarak okura âdeta İstanbul'un 'unutulmuşluğunu' hatırlatır. Romanın son sayfaları Akaretler'de geçer ve Örik, bu defa mahallenin yukarı kısmındaki yoksulluğu öne çıkarır. Görkemli konakların bunca yakınındaki bakımsız ahşap evlerin yanı sıra, teneke damlı barakamsı evlerden söz eder. Bugünkü Akaretler'le artık bir ilgisi kalmamış mahalleyi tasvir eden Örik; Taşlık'ta, temeli Sultan Aziz Devri'nde cami yapılmak üzere atılmış ancak yarım kalmış inşaattan söz eder. Buradaki Sultan Aziz Devri vurgusu, kuşkusuz politiktir ve inşaatın yarım kalışındaki nasipsizlik imparatorluk ile genç Cumhuriyet arasında pay edilir. Yazıya romanın ilk cümlesiyle başlamıştım, bu defa son cümleyi paylaşacağım. Zira burada bir 'iyilik' hamlesi görürüz ama elbette daima olumsuzluğa ortaya çıkan Örik'in izin verdiği ölçüde:

"Cevat; onun arkasından, o artık görünmez olduktan sonra da, küçük ve dar kalbine sığabilen esef ve rikkat hisleriyle uzun uzun baktı."